

השחימה, המכסה דם צריך ברכה לעצמו על כסוי הדם: "המזהל צריך ברכה לעצמו 1
 ואמר אקבוצ על המילה, אני הבן צריך ברכה לעצמו ברוך אשר קדשנו במצותיו
 וצונו להכניסו כבריתו של אברהם אבינו והעוסדין אומרין כשם שהכנסתו לברית כן
 תכניסהו לתורה ולחומה: " המברך אומר אשר קדש ידך מבטן חוק בשארו שם צאצאיו
 חתם באות ברית קודש על כן בשכר זאת אל חי חלקינו צורינו צוה להציל ידירות 5
 שארנו למען בריתו אשר שם נבשרנו ברוך כורת הברית: " היה מהלך להפריש
 תרומות ומעשרות אומר ברוך אשר קדשנו להפריש תרומה ומעשרות טאימתי מברך
 עליהן משעה שספרישן: " עשרה שהיו עושין עשר מצות כל אחד ואחד מברך
 לעצמו היו כולם עושין מצוה אחת אחד מברך לכולן, יחיד שעושה עשר מצות מברך
 על כל אחת ואחת, היה עושה מצוה אחת כל היום אינו מברך אלא פעם אחת היה 10
 מפסיק ועושה מברך על כל פעם ופעם אחת ואחת: " הנכנס לכרך מתפלל שתיים
 אחת בכניסתו ואחת ביציאתו כן עזאי אומר ארבע שתיים בכניסתו ושתיים ביציאתו
 בכניסתו מה הוא אומר יהי רצון מלפניך יי אלהינו שתכניסני לכרך זה לשלום נכנס
 לשלום אומר מודה אני לפניך שהכנסתני לשלום יהי רצון מלפניך יי אלהי שתוציאני
 מברך זה לשלום, יצא לשלום אומר מודה אני לפניך יי אלהי שהוצאתני מברך זה 15
 לשלום וכשם שהוצאתני לשלום כך תוליכני לשלום ותסמכני לשלום עד שאגיע
 למקומי לשלום: " הנכנס לכית המרחץ מתפלל שתיים אחת בכניסתו ואחת ביציאתו
 בכניסתו אומר יהי רצון מלפניך יי אלהי שתכניסני לשלום ותוציאני לשלום ואל
 יארע בי דבר קלקלה ואם יארע בי דבר קלקלה תהא מיתתי כפרה על כל עונתי
 ותצילני מזו ומכיוצא בה לעתיד לבוא, יצא לשלום אומר מודה אני לפניך יי אלהי 20
 שהוצאתני לשלום כן יהי רצון מלפניך יי אלהי שאבוא למקומי לשלום: " ר' יהודה
 אומר שלש ברכות צריך לברך ככל יום, ברוך שלא עשאתי גוי ברוך שלא עשאתי
 ברוך שלא עשאתי בוד ברוך שלא עשאתי גוי כל הנוי'ם כאי'ן נגדו, ברוך שלא
 עשאתי אשה שאין אשה חייבת במצות ברוך שלא עשאתי בור שאין בור ירא חמא
 משלו משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שאמר לעבדו לכשל לו תבשיל 25
 והוא לא כשל לו תבשיל מימיו סוף מקדיו את התבשיל ומקניט את רבו לחפות לו
 חלוק והוא לא חופת לו חלוק מימיו סוף שמלכלך את החלוק ומקניט את רבו:

1 י יד ח' (ט' נ'); 2 טפס קליו; | 6 לקמן מנעוט ג' ז'; י זמלי ליד ג' (ה' ז') | 11 י נכוח יד ז' (ט' ה'); 17 טס וטס וע' ב' | 20 י יג ז' (ט' ז'); 2 מנפוח מ"ג: וע' טס הניס של דייב; אצות ז' ה' | 28 יעתי' ס' י"ז |

1 את הדם ב' | 1 לעצמו < אומר ברוך ב' | 1 הדם < כעשר ב' | 1 המל | 2 אומר > | 2 אומר < ברוך ב' | 2 אקביו > | 2 אקביו > | 3 שהכניסו ב' שהכניסו ד' | 4 ולחופה < ולמעשים טובים ב' ד' | 6 שארנו < משחה ב' ד' | 6 סן למען עד נבשרנו > | 6 הברית < המל גרים ובימים הקדמונים ד' | אומר במצותיו וצונו לסול את הגרים להפיץ מתן דם ברית שאילמלא דם ברית לא נהקים שמים וארץ שגא אם לא בריתו יוסם ולילה ונומר ברוך כורת הברית, המל את העבדים אומר ברוך על המילה המברך אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו לסול את העבדים ולהפיץ מתן דם ברית | 6 מהלך ב' | 7 ברוך שהגיענו לוסן הזה כשהוא מפריש אומר ברוך ב' | 9 אחת > | 11 ועושה < מפסיק ועושה ב' | 11 פעם ופעם > | 11 מברך | 12 ר' שמעון ב' | 13 סתו ב' ד' | 13 אומר > | 13 הנכנס ב' ד' | 13 לכרך יה' > | 13 בשלום | 14 בשלום | 14 לפניך > | 14 אלהי | 14 בשלום | 14 וכן יהי יי' | 14 ה' אלהי > | 15 מברך זה > | 15 מברך זה > | 16 וכשם... | 16 וכן יהי רצון מלפניך ב' | 16 שהגיעני ב' | 17 למרחץ ב' | 17 מברך ב' | 19 ידע | 19 ואם חס ושלום יארע כי | 19 יהא | 19 על כל עונותי עלי | 20 והצולתי | 20 בת [בת] | 20 בשלום ב' | 21 שיצאתי | 21 שהגיעני ב' | 21 שאניע ד' | 21 לביתי ב' ד' | 22 חייב אדם לברך ב' | 22 ברוך > | 22 (שלא עשאתי בור לפני שלא עשאתי אשה ב' | 23 סן ברוך עד עשאתי > | 23 גוי < שגא' ב' | 23 נגדו < כאפס ותהו נחשבו לו | 23/24 סן ברוך עד עשאתי > | 24 סן ברוך עד עשאתי > | 24 המא < ולא עם הארץ חסיד | 25 משלו > | 25 בשל לי ב' | 26 לו > | 26 לסוף ב' | 26 שמקדיו | 26 להפוך | 27 הפך ב' חופת ד' | 27 לסוף |

ואמר **ישך ליב על** ביה הנכסא שעשהו נרה וישבת עליה, כן שמע מרבו סודרו
 אהרן הנקבל (חיי), ונאלצו לו למה, הנשר לי סתמא מיום הרגל העבירה,
 הנשרי כשהיה רוחן נבהר קרא לא רצה להשתין מים כבוד והולך הין למה,
 הנשרי **ישב** פעם למה מכה השמש¹ כשקרא לביה הנכסת מכה אחת ואחיס כי
 הנכסת מכה אחת, אלא כך הפעם דומי ראביא, אי לך צית ראשונה ראבא אהר
 הנקבל והיה כי כמין ושלשית את כמין, אבל בריגום מכה השמש איב (סו).
 כשהיה מיד כשיצא מביה הנכסא רחין רדין ושפך על יד ימיו כי פקטיס² ונתן
 מיד על יד ימיו, ונופל הכלי כשיטו ושפך על שמאלו כי פקטיס, ואחר כך נפל פעם
 שיש על ידו רדין, ומשן יהי, ואחיס לקח מים מן הכלי בלא כבוד (עב ומרוב) ושפך
 פעם מים על ידו, ומעבר ידו על עינו ושפך פעם מים על ידו ומצא הלחה מן
 הרעם, ונופל פעם מים מידו ונתן כבוד, ולפעמים נתן מתוך הכלי למי ושפכים קטוצה
 היין כבוד כבוד שמאלו ורחין העניים, ואחר כך (עשה) [נתן] הקטוצה השמאלית כבוד
 כבוד ימיו ורחין העניים כבודו, [ולכן רוחין העניים חב], מיום ששפך מתוך כבוד
 הנלה נאוננו סודרו שלום וציל שבתם כן כבוד מור ארמי, עיניו והכנס פעם
 יפה לרבין, ואחיס שפך פעם מים על ידו ונתן מעבדתו לאנני, ואינו מדקדק אם נתן
 קטוצה או יפה לאנני, [אבל אני שפעתי מכה ראבא דקא קטוצה], וכו עשה כל
 את דה סברך ענאי קטוד על ההפק, ואחיס מיד אמר הנוס סודרו אושפודין
 אשר יצר, וברכה הורה וברכה בהגום ואלו רבנים וכו, ואלחי נכסה ונתת כי, ווח
 הנוס אמר ככל יום אעיש עשא הלך לביהגום קודם שתחיל הבין הברכה, כגון
 במליות, והסתין עד שבת הקהל לברכה אשר נתן לשכור ביתו, מים צה לפעמים לבנו
 שסתחיל קהל רם הברכה על גביי כבית הנכסת, שלו כשאין שם בתן, ולפעמים לא
 רצה הבין להתחיל לפניה ברכה על גביי, ולא ענה אמן רק אתר ברכה גביי סתבון
 מיום רלא שמע רק ונתת ברכה כפידוש, ואמר זה הסדר עם הקהל, לשכור ביתו, כי,
 עבר, אשה, ואמר אשה אוסרת במקום שלא עשאני אשה שלא עשאני בחמה, אבל
 שפעתי מאשה שאוסרת במקום שלא עשאני אשה שעשאני כרענו [ומסודרה לי שלא
 הורה לה דמאן וציל כי אמר של המאן וציל הקדושה בגדרה אושפודין חיידי היתה
 אוסרת שלא עשאני בחמה, ודכידא שמצאתי בספר אחר היל ושכא כי ביה תחלק
 רזיל במנחות אם יש לברך שלא עשאני בחמה ודריק(ח), וכן מצאתי בארתי כמי מצי
 וייל ונהוג הנשים לברך שעשאני כרענו, ואחיס אמר מנכה ששלים(ט), פוקה ערוב.

פעם אחת בבקר לבש חלוקו שלא כדרכו והפך הצניע לרחין ועבר, מתוך שהניד
 ההלכה לבחורים ולנכשו שפיר¹, לארז כי שנים או דו היה הלש קצה ליע והלביש
 הלוקו שלא כדרכו ולא רצה להסנו, ואמר דקא בידיהם יה מדקדקס האלוקותיהם
 משום שלובשים מתרחין ויך² (ע).

אין עושין שום מצוה קודם התפלה, והאיה ממילה שהיא נרחת עד אחר התפלה
 כי התפלה היא במקום התמיד³, והתמיד היה לעולם בתפלה לאצקי שהיה, ועליקמן
 מבינג יציו ששפע שעשה כפירות בזמן שאי הקהל מוסרים כבהביג, והוא עוסד רוב
 פעמים כשיאר היום בטוב והולך מיד לבית הכסא, וכשושכ היה סמוך שהיה פניו
 לדרום ומתורו לצפון, אי אימא אפילו במקום שיש מחיצות(א), ולא רוצה לישוב
 אפיי בתורף על ביה הנכסא כשהדף היה חם סתמת ישיבת אחר עד שנתקרר, וכשהלך
 מביהג לבית הכסא תלין פליו ולא האדנע כנסות, [ונוכרי כשרוצה להלויין הארבע
 כנסות ילדו כגון כשהלך לישן באחרים(ב)] היה תלין קודם והולך אחיס לביהגים,
 וכשהיה לבית הנכסת היה מברך על פליו משום רהסיק⁴, אבל לענין ברכה התורה
 לא מקרי הספק, כיון שעוסק במצוה כגון קטע כשמאלו(ד), וכן אמר לי בחור אחד
 ששטי חרס הגדול וכו רעמי הנאן סודרו יצקב, ויילא תצל דלא הוי הספק לענין
 ברכה התורה,

כשרוצה לאכול ונא מבית הכבוד כמחמה לי היה שושך פעם אחת על ידו
 והיה סברך אשר יצר ואחיס כשעת ניעב יבך עני¹, ולקמל לא עשה שום ברכה על
 הקטנים(ט) [מצאתי מה כסטיק כמצוה צרנו, [וכן מצאתי בארתי כמי רליט עיש(סו)],

¹ ניב: וכן מצאתי בארתי סי בן היל ודקדק סתלוק(ב) ניב, ונוכרי שנעל כנעליו
 ככד שכתוב בארתי סי בן, ² ניב: וייל תשובת שארו הארי הגבר הנאן סויה יעקב כולין
 וציל, אדם המסלק פליו וצא והוא, כתב הרמב"ם שצריך להור ולברך החיוב תוסת הדעת וההירה
 חילק חוכא שישאר עליו פלית קפן כשיוצא כשהיה ילכש בליה נדה אין צריך לתער ולברך,
 ושלום סאת הקי הלו, (ג) ³ ניב: וכן מצאתי בארתי (סי קריה) חיל והאיה להכריע דלארר השפך
 פיא על ידו ומשפסק יבקר אשר יצר ואחיס כשעת ניעב עני.

¹ ניב: פעם למה מכה חספס לבית הנכסת כשפוש כראשון פעם א/ ואחיס שתיים ועוד אחת,
 ואיך שיכתב עם הנטילה אחר[?] עובו ספרו: הסדר החספה עד ברוך שאמה עיב, ²: וכן מצאתי
 באור[?] סי ד[?] וייל לערות עלהוג פקטיס וכו, ³ ניב: וכן מצאתי בארתי כמי ח[?] וייל ואם
 הולך מיד לביהגנים ורוצה להסתין ולברך ענשי כו.

סו) פי טיבין נורמאני עם נד 100, [ו]ן במארה שולענו הא סויה, ודיון שאין
 כספר סוגני חסד הנפשים בית הכסאם גביי חייבים, מין באור תריס ליה סויה עד 180,
 יח) איהא כנסתו ד' סוג עיב תיבוי היה רבי מאור אשר חייב אדם לברך יליש כוסית ככל יום
 אלו הן פקטיס ויהאיל פליו עשאני אשה פליו עשאני נר ובאשה כי וקס וספיקות לגביה רחוק קא
 סברך פליו עשאני כוד איל סויה חווי גביי איל ואלא מיו סברך פליו עשאני עבר תיבוי אשה עבר ויד
 פליו עניל תיבוי גביי וטריבי הסבור רחא פקטיס פליו עשאני חסור סויה, במערה, וכו לא
 מעשה שום סקור לרמא, ול פקטיס חייבים ופיקטיס וכו בספר ריקוני סופים וחדרי יבך ביקת[?]
 רינין פקטיס ד' מים עיב חיד לטילס וכסור אדם כל סה פליו לו וישא בת חיה וכו ולא רבא בת
 עיה ספני סתן סקן נעשהוין סרך וציל בגזותיהן תוא אוסר ארור, שכתב עב כל בוסתה,
 יח) ויית כתיב ברבתי סיה כתיב ויבתי וכלוס וינין כתיב סויה סויה סויה יב.

אין עושין שום מצוה קודם התפלה, והאיה ממילה שהיא נרחת עד אחר התפלה
 כי התפלה היא במקום התמיד³, והתמיד היה לעולם בתפלה לאצקי שהיה, ועליקמן
 מבינג יציו ששפע שעשה כפירות בזמן שאי הקהל מוסרים כבהביג, והוא עוסד רוב
 פעמים כשיאר היום בטוב והולך מיד לבית הכסא, וכשושכ היה סמוך שהיה פניו
 לדרום ומתורו לצפון, אי אימא אפילו במקום שיש מחיצות(א), ולא רוצה לישוב
 אפיי בתורף על ביה הנכסא כשהדף היה חם סתמת ישיבת אחר עד שנתקרר, וכשהלך
 מביהג לבית הכסא תלין פליו ולא האדנע כנסות, [ונוכרי כשרוצה להלויין הארבע
 כנסות ילדו כגון כשהלך לישן באחרים(ב)] היה תלין קודם והולך אחיס לביהגים,
 וכשהיה לבית הנכסת היה מברך על פליו משום רהסיק⁴, אבל לענין ברכה התורה
 לא מקרי הספק, כיון שעוסק במצוה כגון קטע כשמאלו(ד), וכן אמר לי בחור אחד
 ששטי חרס הגדול וכו רעמי הנאן סודרו יצקב, ויילא תצל דלא הוי הספק לענין
 ברכה התורה,

כשרוצה לאכול ונא מבית הכבוד כמחמה לי היה שושך פעם אחת על ידו
 והיה סברך אשר יצר ואחיס כשעת ניעב יבך עני¹, ולקמל לא עשה שום ברכה על
 הקטנים(ט) [מצאתי מה כסטיק כמצוה צרנו, [וכן מצאתי בארתי כמי רליט עיש(סו)],

¹ ניב: וכן מצאתי בארתי סי בן היל ודקדק סתלוק(ב) ניב, ונוכרי שנעל כנעליו
 ככד שכתוב בארתי סי בן, ² ניב: וייל תשובת שארו הארי הגבר הנאן סויה יעקב כולין
 וציל, אדם המסלק פליו וצא והוא, כתב הרמב"ם שצריך להור ולברך החיוב תוסת הדעת וההירה
 חילק חוכא שישאר עליו פלית קפן כשיוצא כשהיה ילכש בליה נדה אין צריך לתער ולברך,
 ושלום סאת הקי הלו, (ג) ³ ניב: וכן מצאתי בארתי (סי קריה) חיל והאיה להכריע דלארר השפך
 פיא על ידו ומשפסק יבקר אשר יצר ואחיס כשעת ניעב עני.

פעם אחת בבקר לבש חלוקו שלא כדרכו והפך הצניע לרחין ועבר, מתוך שהניד
 ההלכה לבחורים ולנכשו שפיר¹, לארז כי שנים או דו היה הלש קצה ליע והלביש
 הלוקו שלא כדרכו ולא רצה להסנו, ואמר דקא בידיהם יה מדקדקס האלוקותיהם
 משום שלובשים מתרחין ויך² (ע).

אין עושין שום מצוה קודם התפלה, והאיה ממילה שהיא נרחת עד אחר התפלה
 כי התפלה היא במקום התמיד³, והתמיד היה לעולם בתפלה לאצקי שהיה, ועליקמן
 מבינג יציו ששפע שעשה כפירות בזמן שאי הקהל מוסרים כבהביג, והוא עוסד רוב
 פעמים כשיאר היום בטוב והולך מיד לבית הכסא, וכשושכ היה סמוך שהיה פניו
 לדרום ומתורו לצפון, אי אימא אפילו במקום שיש מחיצות(א), ולא רוצה לישוב
 אפיי בתורף על ביה הנכסא כשהדף היה חם סתמת ישיבת אחר עד שנתקרר, וכשהלך
 מביהג לבית הכסא תלין פליו ולא האדנע כנסות, [ונוכרי כשרוצה להלויין הארבע
 כנסות ילדו כגון כשהלך לישן באחרים(ב)] היה תלין קודם והולך אחיס לביהגים,
 וכשהיה לבית הנכסת היה מברך על פליו משום רהסיק⁴, אבל לענין ברכה התורה
 לא מקרי הספק, כיון שעוסק במצוה כגון קטע כשמאלו(ד), וכן אמר לי בחור אחד
 ששטי חרס הגדול וכו רעמי הנאן סודרו יצקב, ויילא תצל דלא הוי הספק לענין
 ברכה התורה,

Agula recently justified the lack of Talmud study in its schools for women, it noted that even without such Talmud study, its 45 Beth Jacob High Schools and dozens of seminaries have succeeded in producing both “contented housewife-mothers and teachers, and upwardly-mobile chemists, lawyers and physicians.”⁶ As if producing women who are upwardly-mobile chemists, lawyers and physicians was the goal of past generations of Orthodox schools.

As luck would have it, I came across a reference to a discussion on the topic in *Me'orei Or*, a halakhic work written by Rav Avraham Worms. He was a disciple of the *Sha'agat Arye* who served as *rosh yeshiva*, *dayan* and *rav* of Metz. Even a quick computer check will reveal how widely respected and quoted he is among modern *poskim*. To quote, for example, no less a Torah giant than R. Yitshak Weiss,⁷ *Me'orei Or* was among the “*gedolei ha-nharonim*.”

In the world of academia, people are often upset when they find that their thesis has been anticipated decades earlier—the opportunity to publish an original paper suddenly disappears. But in the world of Torah, such a find elicits “*barukh she-kivanti*.” Clearly, I was encouraged by his argument:

It seems that we are forbidden to say “*she-lo asani gay*” publicly, because it will engender hatred [among the gentiles]. And as to saying “*she-lo asani isha*” [aloud]—how can we publicly insult someone [*mal-bin penei haveru be-rabim*]? It is enough to say [aloud] those *berakhot* mentioned in *haRo'e* [*Berakhot* 60b], but who compels us to recite these three blessings [which are not in *Perch haRo'e*, but] in [Tractate] *Menahot* [43b]? This can also be proven from the *Shulhan Arukh*, which organized the *berakhot* which are to be said publicly in the synagogue in one place [*Orach Hayyim* 46:1-2] and put these three *berakhot* in a separate paragraph [46:4]. While many *siddurim* placed them among the [other morning] blessings, these [three] need not be said publicly. Thus the *Shulhan Arukh* arranged [the paragraphs] as mentioned above.⁸

It was not surprising to hear some people dismiss this reference with the argument that the Torah community has had a century and a half to evaluate the position of *Me'orei Or* and found it lacking—witness the fact that his position has not been adopted. Surely, I was told, those who now do not favor changing the current practice are no less sensitive and ethical than he was.

But halakha makes a point of recording minority opinions and—as

every reader of halakha knows—they are often drawn upon in future years. More important, halakha responds to circumstances, and these often change. For example, in the late seventeenth century, R. Yair Bakhrakh (*Havvot Ya'ir*⁹) dealt with a case of a man in Amsterdam who died leaving only daughters and asked that a special *minyán* be set up to enable them to say *Kaddish*. The scholars and lay officials did not prevent them from doing so. R. Bakhrakh conceded that “there is no proof to contradict the matter,” agreeing that the daughter’s *Kaddish* brings *nabat ruah* (repose) to the deceased, that women participate in the mitzvah of *kiddush Hashem*, and that *Kaddish* could be said because a *minyán* of men was present. But in the final analysis he would not allow her to say *Kaddish*, as he feared that such an innovation might weaken allegiance to existing Jewish customs.

For centuries, this attitude informed many of the responses to the question of women saying *Kaddish*. But recently, for example, Rabbi Ahron Soloveichik articulated a counter-approach that reflected the halakhic position that had been adopted in the previous generation by *ge'onei Lita*.¹⁰ Noting the opposition of *Havvot Ya'ir*, he maintained that

nowadays, when there are Jews fighting for equality for men and women in matters such as *aliyyot*, if Orthodox rabbis prevent women from saying *Kaddish* when there is a possibility for allowing it, it will strengthen the influence of Reform and Conservative rabbis. It is therefore forbidden to prevent women from saying *Kaddish*.¹¹

From the time *Me'orei Or* was published to a decade or two ago, there were few women attending daily services, few women who personally experienced what they perceived as a daily public insult. A *posek* who hardly ever sees women in *shul* when these *berakhot* are read aloud would have little reason to hesitate maintaining the status quo. Such *poskim* were not rejecting the *Me'orei Or*'s position; they simply were not faced with the situation he confronted. Indeed, these very same *poskim* never registered any objection to this *pesak*, despite the fact that the *Me'orei Or*'s halakhic opinions were cited and discussed in general by *gedolei ha-poskim* over the years.

Of course, the final decision in these matters rests in the hands of the synagogue rabbi, who has to balance many different factors in deciding whether or not to change any aspect of his synagogue's etiquette. Indeed, a “journal of Jewish thought” may not be the ideal place to debate a specific detail of the synagogue service. But the issues

home, so that the man shall be free to serve his Creator and engage in his work (*she yihye la-ish pansui la-avodat bor'o u-le-eseck me-lakhsa*).

As for his views on the *berakha*, it is obvious that *Me'orei Or's* was an isolated opinion which was either unknown or ignored by halakhic decisors since his day. The overwhelming weight of halakhic practice apparently did not accept the premise on which he based his opinion; they continued to recite the *berakha* aloud. Clearly, there are other considerations that, in the opinion of the halakha, outweigh the concerns expressed by *Me'orei Or*.

We are told that "times have changed" and that inasmuch as women attend synagogue in greater numbers today, we should take more seriously *Me'orei Or's* position so as not to offend women who are in attendance. But I submit that the physical presence or absence of women in shul is irrelevant. If the *berakha* embarrasses women, it should not be recited even in their absence. If it does not embarrass them, it can be recited even in their presence. The fact is that, contra *Me'orei Or*, halakhic opinion has been that the *berakha* neither intends nor expresses a humiliation of anyone.

That *Me'orei Or* has a different opinion is, halakhically speaking, beside the point. Halakhic literature is so vast that individual opinions—particularly in this age of computer-database *teshuvot*—can at the press of a button be found to support almost any point of view. Entire volumes could be published of individual halakhic opinions which have been universally rejected.

There are even some opinions of major decisors that have been in effect rejected. For example, the *Ma'or* (R. Zerahya b. Isaac ha-Levi, 13th c.), one of the towering commentators on the *Alfasi*, holds that in our day there is no mitzvah to wear *tsitsit*. He reasons that the mitzvah of *tsitsit* requires the biblical cord of *tekhelet* (blue); as we no longer possess this cord, the mitzvah to wear *tsitsit* falls away. It follows from his reasoning that the wearing of *arba kantzot* on Shabbat in a public domain is a violation of the laws of carrying on Shabbat. Nevertheless, we do wear them on Shabbat because, in this instance, no one agrees with this major *rishon*. The key is not what an individual *rishon* or *posek* once wrote; the key is whether halakhic opinion and usage accepts what he wrote.

II

In general, today we should be even more careful than earlier generations before tinkering with the way we recite prayers, precisely because "times have changed." Specifically, in the times of *Me'orei Or*, to

change a vocal *berakha* to a whispered one would not in any way have weakened the fidelity to prayer of the worshippers in *Me'orei Or's* shul.

He did not face massive pressures within his community to alter prayers. But in our day there is an all-out assault on the integrity of Jewish prayer in general, with unending efforts to amend prayers or to eliminate them entirely. At a time when "creative services" abound, and prayer-writing committees issue prayerbooks in loose-leaf form so that old prayers can be removed and more current ones substituted; when banjo playing, holding hands and chanting mantras, and "feel good" gimmicks are confused with facing our Maker in prayer, (and when even Orthodox Jews judge a synagogue service by whether it makes them comfortable or uncomfortable), one strongly suspects that, if *Me'orei Or* were alive today, he would be the first to recommend that we not change the volume or anything else about the *berakha*, precisely because he would not in any way want to give aid and comfort to those who today would merely lower the volume and tomorrow, for equally persuasive reasons, would eliminate it entirely. (An Orthodox feminist of the future might well write the following, even if the *berakha* were universally whispered: "Women know what is being whispered about them. This not only humiliates them but it is a form of *lashon ha-ra*; therefore, let us be sensitive to women and eliminate entirely this daily public insult.")

This, of course, is the fear of the slippery slope, which was rejected with the statement that "the slippery slope fear is rendered irrelevant by virtue of our commitment to halakha." One cannot, however, ignore the fact that slippery-slope legislation is an integral element of halakha. The fear of the slope is precisely what lies behind "*asu mishmeret le-mishmar-ti*." The concepts of "*asu seyag la-Torah*," of *geder*, of *gezera*, of creating "fence laws," is that the Sages erect such protective barriers to prevent us from slipping down that slope despite our "commitment to halakha."

For example, everyone knows that we do not play musical instruments on Shabbat. This, however, is not prohibited by the Torah. This is a slippery-slope law enacted by the Sages. If we play a musical instrument on Shabbat, we may find it necessary to repair that instrument on Shabbat, which itself is a rabbinic prohibition emanating from the biblical prohibition of *binyan* (building). Another example would be the prohibition of *stam yeynam*, which is not biblical in nature, but is rather a rabbinic enactment, a fence-law whose purpose is to impede fraternization and ultimately intermarriage.

In an age when we are rapidly slipping down many slopes, it is wise to pause before making changes in the way *berakhot* are recited.

In sum, *Me'orei Or* is a minority of one whose premises in this

ה', ידיעה זאת באה לידי ביטוי בנוסח הברכה המיוחד עבורן — "שעשני כרצונו"⁴⁹.

י. פירוש הברכה "שעשני כרצונו" שאומרות בנות ישראל

אבורהם שם :

הנשים גוהגות לברך "שעשני כרצונו" כמי שמצדיק עליו את הדין על הרעה הבאה עליו.⁵⁰

ישוקות יקקב או"ח סימן מו אות ה :

מבואר כמדורש שהקב"ה גמלך במלאכים על בריאה האדם... לפי שאם האדם חוטא ח"ו, שוגם במלאכים... מדרך ענוה כשהדבר נוגע לקטן גמלך הגדול בו. אמנם בריאת האשה עשה הקב"ה ברצונו לבד, כי היא חלק מן האדם, וגם כי אף שאין בידה שכר תורה, מכל מקום איננה עלולה לחטוא כמו האדם,⁵¹ וזהו שהיא מברכת "שעשני כרצונו", היינו רצון הקב"ה לבד בלי המלכת המלאכים.

יא. ברכות התורה

שולחן ערוך או"ח סימן מז סעיף יד :

נשים מברכות ברכות התורה.

בית יוסף שם :

כתב מהרי"ל דגשים מברכות ברכות התורה אע"פ שאינן חייבות, ולא עוד אלא שהמלמד את בתו תורה כאילו מלמדת תיפלות. והו בתורה שבעל פה, אבל לא בתורה שבכתב... ועוד, כי הן מברכות

49 ראה עוד פירוש הרב הירש לתורה, ויקרא כג, מג; דבריו מובאים לעיל בסוף פרק ב; ספר החורב פרק עה, דבריו מובאים להלן בפרק יג.

50 הסבר זה נמצא גם במור או"ח סימן מו.

51 בראשית רבה פרשה ח על הכתוב: געשה אדם בצלמנו.

52 ולכן אין בריאתה כל כך נוגעת למלאכים, וראה לעיל בסוף פרק א, מה שהבאנו שם מדברי המהרי"ל מפראג.

53 שלש ברכות: א. לעסוק בדברי תורה, ב. והערב נא, ג. אשר בחר בנו. ראה שו"ע או"ח מז ו, שם יש דעות ששתים הראשונות נחשבות לברכה אחת.

54 אע"פ שלשון הברכה "לעסוק בדברי תורה" מצביע על תורה שבע"פ, אין לשנות מטבע הברכות. ראה להלן בפרק יג, קטע ה.

על קריאת הקרבנות — תפילות כנגד קרבנות תקנום — והן חייבות בתפילה, ואם כן חייבות גם כן בקריאת העולה והקרבנות.⁵⁵ כל שכן לדברי ספר מצוות הגדול שכתב, שהנשים חייבות ללמוד הדינים השייכים להן.⁵⁶

ביאור הלכה שם :

לפי טעם זה יכולה אשה להוציא את האיש בברכות התורה.⁵⁷

ביאור הגר"א שם :

דבריו⁵⁸ דחויים מכמה פנים. קרא צווח: "ולמדתם [אותם] את בניכם" (דברים יא, יט) — ולא בנותיכם.⁵⁹ האיך תאמר "וצונו", ונתן לנו! העיקר... דנשים מברכות על כל מצות עשה שהומן גרמא.⁶⁰

ביאור הלכה שם :

לפי זה אין אשה יכולה להוציא את האיש בברכת התורה.⁶¹

יב. פרשות הקרבנות

בית יוסף או"ח סוף סימן מז :

כתב מהרי"ל... תפילות כנגד קרבנות תקנום, והן חייבות בתפילה.⁶²

55 ראה בקטע הבא בענין זה.

56 הדברים מופיעים בספר האגור סימן ב ומשם הועברו לבית יוסף. על פי דברים אלה קבע טגן אברהם, שנשים אומרות "ועל תורתך שלימדנתו" בברכת המזון.

57 לדעה זאת חייבת האשה בברכה ולכן יכולה להוציא, ראה לעיל בפרק ו.

58 דברי המהרי"ל שהובאו בבית יוסף.

59 הדברים מבוארים יותר בפרקי יוסף: חיובם אינו מצד מצות תלמוד תורה; ודאי פטורות הן. אמנם חייבות לדעת הדינים שלהם, ואם בקיאות בהם, אין עליהן ערך חיוב ללמוד. ביאור דבריו: מכיוון שאין הנשים לומדות מתוקף המצוה עצמה, אין להן לברך את ברכות התורה.

60 אע"פ שאינן מחויבות בהן, וכשיטת רבינו תם. כמו כן בברכות התורה, יכולות הן לברך הגם שאינן מחויבות במצות תלמוד תורה.

61 משום שלפי דעה זאת היא אינה מחויבת בברכה זאת.

62 כן סתם המגן אברהם שם אות יד, אולם מהרי"א בספר יוסף אומץ (סו) כתב, שגם מהרי"ל לא התכוון לחיוב ממש, אלא שנהגו בני ישראל ללמד את בנותיהם כל מה שכתוב בסידור התפילה.

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם • שלא עשני עבד :

Men say:—

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם • שלא עשני אשה :

Women say:—

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם • שעשני כרצוני :

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם • פוקח עורים :

It is still so worded to-day in the Italian Rite, as well as in many older editions of the Ashkenazi Prayer Books. Several high rabbinic authorities of modern days, including Rabbi Elijah, the Gaon of Vilna (1720—1797), pronounced in favour of the positive formulation. But however expressed, grateful consciousness of the privilege of having been born in the Faith of Israel is essential. He who would serve humanity, must first of all to himself be true.

bondman. For over 1800 years this Benediction was spoken by a people oppressed as none other, but endowed with *inner freedom* that rendered it unconquerable in spirit. This ancient Benediction has a very real meaning for contemporary Jewry. The Israelite in free countries has good reason to thank God daily for living in lands where his life, liberty and human personality are respected.

not made me a woman. There is no derogation of woman implied in this Benediction; just as little as, for example, the Blessing of the Priests, thanking God for having chosen them to perform priestly functions, implies any derogation of the lay Israelites. The meaning of this Blessing is merely, "Blessed art thou, O Lord our God, King of the universe, Who hast set upon me the obligations of a man". There can be no doubt as to this, because the author of this Benediction concerning woman has himself told us his reason for formulating it. It was, so that men thank God for the privilege which is theirs of performing *all* the precepts of the Torah, many of these precepts not being incumbent upon women. For the same reason, we thank God for not being heathens or bondmen, and can thus fulfil all the duties of Israelites.

The Persians and Greeks had formulae of thanks similar to these three Benedictions. Plato expressed his gratitude that he was a man and not one of the lower animals, a man and not a woman, a Greek and not a barbarian. Nevertheless, the difference between the attitude of the Greek and that of the Israelite towards the alien, the bondman and woman remained immeasurable. To the Greek, every foreigner was a barbarian; whereas the Israelite was bidden, "Love ye the stranger"

ok

ir, is
: Jewi
past,
sent, t
on w
ne tin
t unit
ld ov
Jew:
enia a
e Jew:
iddur
rama
; wo
estiva
d by 1
To n
iliar a
specia
nem, c
No ot
e as l
tinues
the li
eople,
of mo